

The Effect of Religion on Individual and Social Identity from the Perspective of Al-Farabi and Kierkegaard

Jalil Jalili

Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: mahdijalili8890@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 29 November 2024

Received in revised form 21 December 2024

Accepted 11 January 2025

Published online 21 March 2025

Keywords:

Religion, Individual Identity, Social Identity, Islamic Philosophy, Christian Existentialism, Al-Farabi and Kierkegaard

ABSTRACT

This research examines and compares the views of Al-Farabi, an Islamic philosopher, and Søren Kierkegaard, a Danish philosopher and pioneer of Christian existentialism, on the role of religion in the formation of individual and social identity. The main goal of this research is a comparative analysis of the effects of religion on identity from two different perspectives. The research method is a comparative content analysis based on reliable sources and the main texts of philosophers. Al-Farabi sees religion as a social institution that strengthens the unity and cohesion of society and helps to educate virtuous people. He emphasizes the importance of religious and philosophical leaders in guiding society towards perfection, and believes that religion and reason complement each other. In contrast, Kierkegaard emphasizes the personal and inner experience of religion and considers religion a path to finding the meaning of life and facing existential anxieties. He believes that religion must be experienced individually and directly in order to form a meaningful and authentic identity. The results of this study show that both philosophers emphasize the fundamental importance of religion in the formation of individual and social identity, but they have different approaches and analyses on this issue. Al-Farabi's views are more focused on the social and political role of religion and the upbringing of virtuous people, while Kierkegaard's views are focused on the individual and inner experience of religion and dealing with existential challenges. These differences indicate that both views give a high status to the role of religion in determining human identity.

Cite this article: Jalili, J. (2025). The Effect of Religion on Individual and Social Identity from the Perspective of Al-Farabi and Kierkegaard. *Journal of Philosophical Investigations*, 19 (50), 335-346. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.65112.3959>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Religion plays a role in shaping individual and social identity in several ways. Many societies have shaped their values and beliefs based on religious teachings. These influences are observed in all aspects of social life, from laws and social systems to customs and individual behaviors. Different theories have been presented by prominent philosophers and thinkers about the impact of religion on human identity. Al-Farabi, a prominent Islamic philosopher, and Søren Kierkegaard, a Danish philosopher and one of the intellectual pioneers of Christian existentialism, are two thinkers who, despite the time and place difference between them, have both studied the relationship between religion and human identity. We know that in his intellectual system, Al-Farabi attaches importance to understanding the role of religion as a builder of social unity and collective identity. He believes that religion can be a factor of social cohesion and a guide towards the cognitive and moral flourishing of society. Al-Farabi's view is based on the combination of "reason" and "revelation," or in other words, reason and faith, and he sees religion as a social institution for educating virtuous people in the context of this type of religious attitude.

Throughout the history of philosophy, religion has been considered as one of the main factors influencing the formation of individual and social identity. It is certain that religion provides a spiritual context in which an individual can explore issues related to the development of his or her personal identity. The beliefs, worldviews, and values of religious traditions provide an ideological context in which an individual can create a sense of meaning in his or her world, which is vital for the formation of his or her identity. Religions often provide opportunities for people to communicate with each other and also to create intergenerational relationships in order to form their social identity. Since the essence and nature of religion is spiritual, spirituality therefore provides an awareness of oneself in relation to others.

Both Al-Farabi and Kierkegaard believe that religion plays a fundamental role in the formation of individual identity. Al-Farabi believes that religion provides individuals with an integrated system of beliefs and values with which they can define and establish their identity. These values include moral, spiritual, and social principles that help an individual create a strong and stable identity. On the other hand, Kierkegaard also emphasizes the importance of the personal and inner experience of religion in the formation of individual identity and believes that religious faith, especially in the form of Christianity, is a fundamental element in the formation of individual identity.

Al-Farabi views religion as a social institution whose main function is to create cohesion and unity in society. He believes that religion can act as a unifying factor and, using religious teachings, guide society towards perfection and utopia. For Al-Farabi, religion and reason complement each other, and religion can help to realize a virtuous society. In contrast, Kierkegaard emphasizes the personal and inner experience of religion and sees religion more as an existential and individual matter. He believes that religion, especially Christianity, is a fundamental element in the formation of individual identity and focuses on individual religious experiences and existential anxieties.

From Kierkegaard's perspective, religion should be accepted as an individual challenge, and each person should face it personally.

Considering what we have briefly seen about the differences and similarities in the views of the two thinkers, an examination of the views of Al-Farabi and Søren Kierkegaard on the role of religion in the formation of individual and social identity shows that both philosophers emphasize the importance of religion in this process, but their approaches and analyses have significant differences. An examination and analysis of the views of Al-Farabi and Søren Kierkegaard on the role of religion in the formation of individual and social identity showed that both philosophers emphasize the fundamental importance of religion in this process, but their approaches and analyses have significant differences. Farabi, as an Islamic philosopher, sees religion as a social institution and a factor of cohesion and unity in society. He believes that religion can help educate virtuous people and play an important role in creating a utopia and guiding society towards perfection. In contrast, Kierkegaard emphasizes the personal and inner experience of religion and sees religion as a path to finding the meaning of life and facing existential anxieties. Al-Farabi based his views on the integration of reason and revelation and emphasized the role of religious and philosophical leaders in guiding society. He sees religion as a factor in the moral and social education of individuals and believes that religious teachings can help strengthen morality and virtues in society. These views have had a profound impact on Islamic educational and political systems and have helped create societies that are morally and virtuous. On the other hand, Kierkegaard, with an existentialist approach, emphasizes the personal and individual experience of religion. He believes that religion can help an individual face his existential challenges and achieve a meaningful identity through faith. His views have had important influences on psychological and existentialist approaches and have helped shape new philosophical and religious movements.

Finally, this study shows that both philosophers believe in the importance and influence of religion in the formation of individual and social identity, but their approaches to this issue are different. These differences indicate that the views of both philosophers can contribute to a more comprehensive and deeper understanding of the role of religion in human identity. Finally, it is appropriate to suggest to researchers in the field of comparative studies that more research should be conducted on the role of the views of thinkers such as Al-Farabi and Kierkegaard on religion and its relationship with human identity in the context of our own culture, and that more focus should be placed on issues such as the mental and spiritual health of individuals, the role of religious and philosophical leaders, and the role of social and cultural phenomena in the development of human identity, both individual and social.

تأثیر دین بر هویت فردی و اجتماعی از نگاه فارابی و کیرکگور

جلیل جلیلی

استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: rmahdijalili8890@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	این پژوهش به بررسی و مقایسه نظرات فارابی، فیلسوف اسلامی، و سورن کیرکگور، فیلسوف دانمارکی و پیشگام اگزیستانسیالیسم مسیحی، در مورد نقش دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی پرداخته است. هدف اصلی این پژوهش تحلیل تطبیقی تأثیرات دین بر هویت از دو دیدگاه متفاوت است. روش تحقیق تحلیل محتوای تطبیقی است که بر اساس منابع معتبر و متون اصلی این فیلسوفان انجام شده است. فارابی دین را نهادی اجتماعی می‌بیند که وحدت و انسجام جامعه را تقویت کرده و به تربیت انسان‌های فضیلت‌مند کمک می‌کند. او بر اهمیت رهبران دینی و فلسفی در هدایت جامعه به سوی کمال تأکید دارد و معتقد است که دین و عقل مکمل یکدیگر هستند. در مقابل، کیرکگور بر تجربه شخصی و درونی دین تأکید دارد و دین را مسیری برای یافتن معنای زندگی و مواجهه با اضطراب‌های وجودی می‌داند. او باور دارد که دین باید به صورت فردی و مستقیم تجربه شود تا هویتی معنادار و اصیل شکل گیرد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که هر دو فیلسوف به اهمیت بنیادین دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی تأکید دارند، اما رویکردها و تحلیل‌های متفاوتی نسبت به این موضوع دارند. دیدگاه‌های فارابی بیشتر به نقش اجتماعی و سیاسی دین و تربیت انسان‌های فضیلت‌مند معطوف است، در حالی که دیدگاه‌های کیرکگور بر تجربه فردی و درونی دین و مقابله با چالش‌های وجودی متمرکز است. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که هر دو دیدگاه به نقش دین در تعیین هویت انسانی جایگاه والایی قائل هستند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	
کلیدواژه‌ها: دین، هویت فردی، هویت اجتماعی، فارابی و کیرکگور	

استناد: جلیلی، جلیل. (۱۴۰۴). تأثیر دین بر هویت فردی و اجتماعی از نگاه فارابی و کیرکگور، پژوهش‌های فلسفی، ۱۹ (۵۰)، ۳۳۵-۳۴۶.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.65112.3959>

ناشر: دانشگاه تبریز. © نویسندگان.

مقدمه

در طول تاریخ فلسفه، دین به عنوان یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار بر شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. مسلم است که دین زمینه‌ای معنوی ارائه می‌دهد که در آن یک فرد می‌تواند مسائل مربوط به رشد هویت شخصی خود را کشف کند. باورها، جهان بینی و ارزش‌های سنت‌های دینی زمینه‌ای ایدئولوژیک را فراهم می‌کنند که در آن فرد می‌تواند احساس معناداری را در جهان خودش ایجاد کند که برای شکل‌گیری هویت او حیاتی است. ادیان اغلب فرصت‌هایی را برای انسان‌ها فراهم می‌کنند تا با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و همچنین روابط بین نسلی را به وجود آورند تا هویت اجتماعی‌شان شکل گیرد. چون ذات و ماهیت دین امر معنوی و روحانی است از این جهت معنویت باعث آگاهی از خود در رابطه با دیگران می‌شود (ابستین کینگ، ۲۰۰۳، ۳۴).^۱ درگیر شدن در امور معنوی، ارتباط با خدا و اولو‌هیت، به فرد فرصتی می‌دهد تا خود را در ارتباط با خدا و جامعه دینی مومنان تجربه کند. این موضوع سنگ بنای شکل‌گیری هویت فردی او در سایه دین می‌شود. این امر موضوعی است که فیلسوفان غربی و اسلامی نیز در نوشته‌های خود به آن توجه دارند.

نظریات متفاوتی از سوی فلاسفه و اندیشمندان برجسته درباره تأثیر دین بر هویت انسان ارائه شده است. فارابی، فیلسوف برجسته اسلامی، و سورن کبرکگور، فیلسوف دانمارکی و از پیشگامان فکری اگزیستانسیالیسم مسیحی، دو اندیشمندی هستند که با وجود تفاوت زمانی و مکانی میان آنها، هر دو به بررسی رابطه دین با هویت انسانی پرداخته‌اند. می‌دانیم که فارابی در نظام فکری خود به فهم نقش دین به عنوان سازنده‌ای برای وحدت اجتماعی و هویت جمعی اهمیت می‌دهد. او معتقد است که دین می‌تواند عامل انسجام اجتماعی و هدایت‌کننده در جهت شکوفایی معرفتی و اخلاقی جامعه باشد. دیدگاه فارابی بر اساس تلفیق «عقل» و «وحی» یا به تعبیر دیگر عقل و ایمان استوار است و او دین را به عنوان نهاد اجتماعی برای تربیت انسان‌های فضیلت‌مند در بستر این نوع نگرش دینی می‌بیند.

در مقابل، سورن کبرکگور بر تجربه شخصی و درونی فرد تأکید دارد و معتقد است که دین، به خصوص در قالب مسیحیت، عنصری بنیادین در شکل‌گیری هویت فردی است. او ایمان دینی را نه تنها به مثابه پیموده فردی، بلکه به عنوان یک چالش فردی می‌داند که هر شخص با آن مواجه است و می‌تواند با پذیرش آن به معنایی عمیق‌تر از زندگی دست یابد. از دید وی عقل و ایمان در رابطه ای آشتی‌ناپذیر^۲ باهم قرار دارند (اصغری ۱۳۸۸، ۱۱۲)، ولی این سپهر دینی و ایمانی است که هویت او را شکل می‌دهد. این مقاله با هدف بررسی و مقایسه دیدگاه‌های این دو فیلسوف در خصوص نقش دین در هویت فردی و اجتماعی، سعی دارد نشان دهد که چگونه این دو رویکرد می‌توانند به درک عمیق‌تر و جامع‌تری از رابطه پیچیده دین با هویت انسانی کمک کنند. از این طریق امید است با استفاده از تلاقی آرا و عقاید این دو فیلسوف، دیدگاه‌های نوینی نسبت به چگونگی تعامل انسانی با مسایل هویتی در بستر دینی به دست آید. بررسی نقش دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد و تأثیرات گسترده‌ای بر زندگی

^۱ درباره نقش دین در ساختن هویت انسان به مقاله زیر کتاب زیر مراجعه کنید:

Ebystne King, P. (2003). Religion and Identity: The Role of Ideological, Social, and Spiritual Contexts, in *Beyond the Self: Perspectives on Identity and Transcendence Among Youth: a Special Issue of applied Developmental Science*, Edited by James L. Furrow, Linda M. & Wagener, Routledge.

^۲ درباره رابطه آشتی‌ناپذیر عقل و ایمان در اندیشه کبرکگور به مقاله زیر مراجعه کنید:

اصغری، محمد (۱۳۸۸) «رابطه آشتی‌ناپذیر عقل» و «ایمان» در اندیشه سورن کی‌رکگور» در مجله حکمت و فلسفه دانشگاه علامه طباطبائی، (۱۹)، ۱۰۳-۱۱۶.

انسان‌ها و جوامع دارد. در این بخش، به اهمیت این موضوع پرداخته و دلایلی تبیین می‌شود که چرا مطالعه نقش دین در هویت‌سازی ضروری است

۱. اهمیت دین و هویت انسانی

دین از چند جهت در هویت‌سازی فردی و اجتماعی انسان نقش دارد. بسیاری از جوامع، ارزش‌ها و باورهای خود را بر اساس تعلیم دینی شکل داده‌اند. این تأثیرات در تمامی جنبه‌های زندگی اجتماعی، از قوانین و نظام‌های اجتماعی گرفته تا آداب و رسوم و رفتارهای فردی مشاهده می‌شود. به عنوان مثال، فارابی در کتاب *آراء اهل المدینة الفاضلة* به نقش دین در ایجاد وحدت و انسجام اجتماعی پرداخته و نشان داده است که چگونه دین می‌تواند جامعه را به سوی کمال هدایت کند.

دین به افراد کمک می‌کند تا هویت فردی خود را تعریف و تثبیت کنند. اعتقادات و ارزش‌های دینی به فرد یک چارچوب معنوی و اخلاقی ارائه می‌دهند که به کمک آن می‌تواند زندگی خود را هدایت کند و معنا و هدفی برای وجود خود بیابد. کیرکگور در کتاب *ترس و لرز* به اهمیت تجربه دینی فردی و نقش آن در شکل‌دهی هویت شخصی پرداخته و معتقد است که دین می‌تواند به افراد کمک کند تا بر اضطراب‌های وجودی غلبه کنند و به یک هویت معنادار دست یابند (کیرکگور، ۱۹۸۳، ۲۵).

از سوی دیگر، باید به نقش تربیتی دین اعتراف کرد. دین نقش مهمی در تربیت اخلاقی و اجتماعی افراد ایفا می‌کند. آموزه‌های دینی به افراد کمک می‌کنند تا ارزش‌ها و اصول اخلاقی را درک کنند و بر اساس آن‌ها رفتار کنند. این تأثیرات در نهادهای آموزشی و تربیتی به طور گسترده مشاهده می‌شود. فارابی در کتاب *آراء اهل المدینة الفاضلة* به نقش دین در تربیت انسان‌های فضیلت‌مند پرداخته و توضیح داده است که چگونه دین می‌تواند به تربیت انسان‌هایی با اخلاق و فضائل کمک کند. همچنین، علامه طباطبائی در جلد دوم *تفسیر المیزان* به نقش تربیتی و اخلاقی دین اشاره کرده و معتقد است که دین می‌تواند به تربیت انسان‌هایی با فضایل و ارزش‌های اخلاقی کمک کند.

دین به عنوان یکی از عوامل ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی نقش دارد. تعلیم دینی افراد را به همبستگی و تعاون در جامعه ترغیب می‌کند و باعث می‌شوند تا افراد نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت داشته باشند. فارابی و کیرکگور هر دو بر اهمیت این نقش دین تأکید کرده‌اند. فارابی معتقد است که دین می‌تواند به عنوان عامل وحدت‌بخش در جامعه عمل کند، در حالی که کیرکگور دین را مسیری برای ایجاد پیوندهای اجتماعی و تقویت حس مشترک از هویت و هدف در میان اعضای جامعه می‌داند. دین به نیازهای روانی و معنوی افراد پاسخ می‌دهد و به آن‌ها کمک می‌کند تا با چالش‌ها و مشکلات زندگی مواجه شوند. کیرکگور معتقد است که دین می‌تواند به افراد کمک کند تا با اضطراب‌های وجودی خود مقابله کنند و به یک هویت معنادار دست یابند. این نقش دین در مقابله با اضطراب‌ها و چالش‌های وجودی، تأثیرات عمیقی بر سلامت روانی و معنوی افراد دارد (د. کیرکگور، ۱۹۹۲، ۵۴). از سوی دیگر، سورن کیرکگور در آثار خود به تحلیل تجربه فردی و درونی دین می‌پردازد. این فیلسوف دانمارکی در کتاب *ترس و لرز* ایمان دینی را نه به عنوان یک پدیده اجتماعی، بلکه به عنوان امری کاملاً شخصی و وجودی تبیین می‌کند. کیرکگور دین را مسیری برای یافتن معنای زندگی و انتخاب‌های فردی در مقابله با اضطراب‌های وجودی می‌داند. او معتقد است که تجربه دینی فردی می‌تواند به شکل‌گیری هویت منحصر به فردی منجر شود (ایوانز، ۲۰۰۴). در مقابل در سنت ایرانی اسلامی نیز همچنین، شهید مطهری در کتاب *تعلیم و تربیت در اسلام* به نقش دین در تأمین نیازهای روانی و معنوی افراد اشاره کرده و تأکید کرده است که دین می‌تواند

به تعادل روحی و روانی افراد کمک کند (مطهری، ۱۳۶۹، ۷۸). در اینجا ابتدا دیدگاه فارابی درباره نقش دین در تعیین هویت انسانی را بیان می‌کنیم و سپس به بررسی دیدگاه کبرگور خواهیم پرداخت.

۱-۱. دیدگاه فارابی

فارابی، به عنوان یکی از برجسته‌ترین فیلسوفان اسلامی، نقشی محوری در شکل‌گیری اندیشه فلسفی و سیاسی اسلامی ایفا کرده است. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های فلسفه فارابی، تلاش او برای تلفیق فلسفه یونانی، به‌ویژه فلسفه افلاطون و ارسطو، با تعالیم دینی اسلام است. این تلفیق را می‌توان در اثر برجسته او، *آراء اهل المدینه الفاضله* مشاهده کرد که در آن فارابی به دنبال تعریف یک نظام اجتماعی مبتنی بر فضیلت است (فارابی ۱۳۸۶، ۵۷). فارابی معتقد است که دین، جلوه‌ای از حقیقت الهی و عقلانی است و می‌تواند به‌عنوان راهنما و عامل وحدت‌بخش در جامعه عمل کند. او با تأکید بر نقش رهبر یا فیلسوف-پادشاه، بر این باور است که جامعه ایده‌آل زمانی به وجود می‌آید که رهبران آن، افرادی خردمند و دانا باشند که با استفاده از آموزه‌های دینی و فلسفی، مسیر جامعه را به سوی کمال هدایت کنند (والزر، ۱۹۶۲، ۱۸).

یکی از نکات کلیدی در فلسفه فارابی، مفهوم عقل فعال است که او آن را واسطه‌ای بین عقل انسانی و عقل الهی می‌داند. این مفهوم، نه تنها نشان‌دهنده تأثیر فلسفی او از افلاطون و ارسطو است، بلکه بر تفکر اسلامی تأکید دارد که عقل و وحی را مکمل یکدیگر می‌داند. فارابی در بسیاری از نوشته‌های خود به ویژه در کتاب *آراء اهل المدینه الفاضله*، بر اهمیت دین در شکل‌گیری هویت فردی تأکید می‌کند. او معتقد است که دین نه تنها نقشی راهبردی در تعیین ارزش‌ها و اخلاقیات فردی ایفا می‌کند، بلکه به عنوان راهنمایی برای زندگی انسانی عمل می‌کند (فارابی، ۱۳۸۶، ۵۶).

دین و هویت: فارابی معتقد است که دین به انسان‌ها یک سیستم یکپارچه از اعتقادات و ارزش‌ها می‌دهد که به کمک آن‌ها می‌توانند هویت خود را تعریف و تثبیت کنند. این سیستم شامل اصول اخلاقی، معنوی و اجتماعی است که به فرد کمک می‌کند تا یک هویت قوی و پایدار ایجاد کند. اولاً طبق دیدگاه فارابی دین از طریق آموزش‌ها و رویه‌های دینی به فرد کمک می‌کند تا ارزش‌ها و اعتقادات خود را به خوبی درک و پذیرفته کند. این آموزش‌ها باعث می‌شوند که فرد بتواند بر اساس این ارزش‌ها زندگی کرده و هویت خود را توسعه دهد. فارابی به اهمیت ارتباط فرد با جامعه دینی نیز تأکید می‌کند. این ارتباط نه تنها به فرد کمک می‌کند که احساس تعلق و همبستگی داشته باشد، بلکه او را در مسیری قرار می‌دهد که بتواند با دیگران در چارچوب مشترک دینی ارتباط متقابل داشته باشد و این امری مهم در شکل‌گیری هویت اجتماعی است. چند موضوع مهم در بستر سنت دینی می‌تواند در ایجاد هویت دینی تأثیرگذار باشد که تعالیم دینی یکی از آنهاست. دین از طریق تعالیم و آموزه‌های خود به فرد کمک می‌کند تا چارچوبی اخلاقی و ارزشی برای زندگی خود تعریف کند و افزون بر این دین با ارائه یک سیستم منسجم از اعتقادات و ارزش‌ها، به فرد کمک می‌کند تا هویتی ثابت و پایدار پیدا کند. در نتیجه ارتباط با جامعه نیز در بستر دینی رخ می‌دهد. به عبارت دیگر، دین با ایجاد حس تعلق و ارتباط با جامعه دینی، به فرد احساس همبستگی و یکپارچگی اجتماعی می‌بخشد (فارابی ۱۳۸۶، ۵۷-۴۵). بنابراین می‌بینیم که فارابی در آثار خود معتقد است که دین تأثیر بسزایی در هویت فردی انسان‌ها دارد و این تأثیر در چندین حوزه اصلی قابل مشاهده است (فارابی ۱۳۸۶: ۴۵-۵۵):

ارزش‌ها و اخلاقیات: دین به افراد چارچوبی از ارزش‌ها و اصول اخلاقی ارائه می‌دهد که به کمک آن‌ها می‌توانند رفتار و تصمیم‌گیری‌های خود را هدایت کنند. این ارزش‌ها شامل عدالت، صداقت، مهربانی و فروتنی هستند که به شکل‌گیری هویت فردی کمک می‌کنند.

تعلیم و تربیت دینی: آموزه‌های دینی نقش اساسی در تربیت فردی ایفا می‌کنند. فارابی بر این باور است که تعلیمات دینی به افراد کمک می‌کند تا معنی زندگی و هدف از وجود خود را درک کنند و این امر به تقویت هویت فردی آن‌ها کمک می‌کند.

حس تعلق و همبستگی: دین با ایجاد حس تعلق به یک جامعه دینی، به افراد کمک می‌کند تا احساس همبستگی و یکپارچگی داشته باشند. این حس تعلق به شکل‌گیری هویت فردی کمک کرده و به فرد اعتماد به نفس بیشتری می‌دهد. (فارابی ۱۳۸۶، ۴۵-۵۵)

فارابی، در آثار خود به نقش مهم دین در تشکیل و تقویت هویت اجتماعی اشاره کرده‌اند. فارابی بر این باور است که دین، به عنوان یک نهاد اجتماعی، در ساختار و پایداری جوامع تأثیرگذار است و ارزش‌ها و باورهای مشترکی را میان افراد جامعه ایجاد می‌کند که موجب اتحاد و همبستگی اجتماعی می‌شود. ایشان همچنین معتقد است که دین می‌تواند هویت فردی را با هویت جمعی تلفیق کند و از این طریق انسجام و همبستگی بیشتری در جامعه ایجاد کند. وی در این زمینه بر اهمیت آموزش و تربیت دینی تأکید می‌کند و معتقد است که تربیت صحیح دینی می‌تواند فرد را به شهروندی مفید و اخلاق‌مدار تبدیل کند که در جهت منافع جمعی عمل می‌کند (فارابی، ۱۳۸۶). فارابی در آثار خود به‌ویژه در کتاب *آراء اهل مدینه فاضله*، نقش برجسته‌ای برای دین در ساختار و پایداری جوامع قائل شده است. او معتقد است که دین نه تنها به عنوان یک نظام اعتقادی و مذهبی عمل می‌کند، بلکه پایه‌ای برای ایجاد همبستگی اجتماعی و تقویت هویت جمعی است. این فیلسوف اسلامی بر این باور است که دین با ارائه‌ی مجموعه‌ای از ارزش‌ها و باورهای مشترک، افراد جامعه را به یکدیگر پیوند می‌دهد و موجب ایجاد حس تعلق و هویت مشترک در میان آن‌ها می‌شود. به همین دلیل، دین می‌تواند نقش مهمی در کاهش اختلافات و تعارضات اجتماعی ایفا کند و به وحدت و همبستگی بیشتر جامعه کمک کند. از دیدگاه فارابی، دین همچنین نقش مهمی در تربیت اخلاقی و اجتماعی افراد ایفا می‌کند. او معتقد است که آموزش و تربیت دینی می‌تواند افراد را به شهروندانی مسئولیت‌پذیر و اخلاق‌مدار تبدیل کند که در راستای منافع جمعی و با رعایت اصول اخلاقی عمل می‌کنند.

۲-۱. دیدگاه سورن کیرکگور

سورن آبییه کیرکگور (۱۸۱۳-۱۸۵۵) متفکری پرکار و شگفت‌انگیز بود که طبقه‌بندی آثار او - که تقریباً همه آن‌ها در دهه ۱۸۴۰ نوشته شده‌اند - دشوار است و شامل فلسفه، الهیات، نوشته‌های مذهبی، نقد ادبی، روان‌شناسی و نقد اجتماعی می‌شود. شیوه فلسفی کی‌رکگور با نظام سازی فیلسوفانی مثل هگل مخالفت بود و بیشتر رویکردش را مدیون پیشینیان به ویژه قهرمانش سقراط بود. مخالفت با نظام سازی به این معنی است که کیرکگور اغلب به عنوان یک مخالف سرسخت هگل شناخته می‌شود، اما تحقیقات در دهه‌های اخیر این دیدگاه را به چالش کشیده و پیچیده کرده است، و هم نشان می‌دهد که برخی از ایده‌های مرکزی کی‌رکگور تحولات

خلاقانه ایده‌های هگل هستند و هم اینکه هدف اصلی نقد او هگلی‌های دانمارکی تأثیرگذار در زمان او هستند، نه خود هگل (استورات، ۲۰۰۳)^۱! هدف ما در این بررسی مفهوم دین و نقش آن در تکوین هویت فردی و اجتماعی و مقایسه آن با نظر فارابی است. می‌دانیم که کیرکگور پدر اگزیستانسیالیسم بود و در فلسفه خود بر فرد نه امر کلی تأکید داشت و از دیگر سو، او بر ایمان و تقدم آن بر عقل تأکید داشت. در زمینه فلسفه اخلاقی، کیرکگور به اهمیت اخلاق و نقش آن در تشکیل شخصیت انسانی اشاره کرده است. او معتقد است که اخلاق باید بر اساس اصول و قواعدی تحقیق شود که موجب توسعه و پیشرفت انسانی شود. در مورد هویت فردی، کیرکگور به مسائلی چون «کیستی من؟» و «چه چیزی من را من می‌کند؟» پرداخته است. او معتقد است که هویت فردی نه تنها توسط تجربیات فردی تشکیل می‌شود، بلکه توسط تجربیات اجتماعی و فرهنگی نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. در مورد هویت اجتماعی، کیرکگور به مسائلی چون «چه کاربردی از هویت اجتماعی مدنظر دارد؟» و «چگونه هویت اجتماعی شکل می‌گیرد؟» پرداخته است. او معتقد است که هویت اجتماعی نقش مهمی در تشکیل اجتماع و تعامل انسان‌ها با یکدیگر دارد.

۱-۲-۱. دین و هویت انسانی

نقش دین در هویت فردی از نظر سورن کیرکگور، بسیار بنیادین و محوری است. کیرکگور بر این باور است که دین نه تنها یکی از عناصر مهم هویت فردی است، بلکه به عنوان مسیری برای رسیدن به خود واقعی و حقیقی عمل می‌کند. او معتقد است که هویت فردی تنها زمانی به حقیقت خود می‌رسد که فرد با خداوند ارتباط برقرار کند. او بر این باور است که انسان با پذیرش دین و ایمان به خداوند می‌تواند به حقیقت خود دست یابد. این دیدگاه در آثار مهم او مانند *ترس و لرز* و *بیماری به سوی مرگ* به خوبی منعکس شده است. او در این آثار توضیح می‌دهد که ایمان به خداوند و پذیرش دین می‌تواند به فرد کمک کند تا بر بحران‌های وجودی و احساس بی‌معنایی غلبه کند و به یک هویت پایدار و معنادار دست یابد (کیرکگور، ۱۹۸۳، ۲۵). کیرکگور بر این باور است که تجربه دینی نقش حیاتی در فرآیند هویت‌یابی فردی دارد. او معتقد است که از طریق ارتباط عمیق و شخصی با خداوند، فرد می‌تواند به یک حس قوی از خود و هویت فردی دست یابد. به نظر او، این ارتباط دینی باعث می‌شود فرد بتواند مسئولیت‌های خود را بهتر درک کند و به زندگی خود معنا و هدف ببخشد (کیرکگور، ۱۹۹۲، ۵۴).

کیرکگور از جامعه مدرن انتقاد می‌کند که به نظر او، موجب فاصله گرفتن فرد از خود واقعی و اصیلش می‌شود. او معتقد است که جامعه مدرن با تأکید بر ماده‌گرایی و نسبی‌گرایی، فرد را از تجربه‌های دینی و اخلاقی دور می‌کند. به باور کیرکگور، بازگشت به ایمان دینی و ارتباط با خداوند، راهی برای بازیابی هویت فردی و اصالت است (کیرکگور، ۱۹۸۰، ۷۸). این تحلیل نشان می‌دهد که کیرکگور نقش دین را در هویت فردی بسیار مهم و بنیادین می‌داند. از دیدگاه او، ارتباط شخصی و عمیق با خداوند نه تنها به فرد کمک می‌کند تا هویت اصیل خود را بیابد، بلکه به زندگی او معنا و هدف می‌بخشد.

این فیلسوف اگزیستانسیالیست معتقد است که دین نقش اساسی در شکل‌دهی هویت اجتماعی فرد دارد. از دیدگاه او، دین نه تنها در هویت فردی تأثیرگذار است، بلکه به عنوان عاملی کلیدی در تقویت هویت اجتماعی نیز عمل می‌کند. کیرکگور بر این باور است که دین، به‌ویژه مسیحیت، پیوندهای اجتماعی را تقویت می‌کند و به ایجاد حس مشترک از هویت و هدف در میان اعضای

^۱ البته این موضوع جاب بحث دارد که خود مقاله مجزایی را می‌طلبد. برای مطالعه بیشتر به کتاب زیر مراجعه کنید:

Stewart, J. (2003). *Kierkegaard's Relations to Hegel Reconsidered*, (Modern European Philosophy), Cambridge University Press.

جامعه کمک می‌کند. او در کتاب اعمال عشق اشاره می‌کند که محبت مسیحی، بنیان یک جامعه پایدار و اخلاقی است. این محبت، افراد را ترغیب می‌کند تا مسئولیت‌های اجتماعی خود را بهتر درک کنند و برای کمک به دیگران و حمایت از جامعه خود، تلاش بیشتری کنند (کیرکگور، ۱۹۹۵، ۳۵).

همچنین، کیرکگور تأکید دارد که دین، تعهدات اجتماعی را تقویت می‌کند و افراد را به ایفای نقش‌های فعال در جامعه ترغیب می‌نماید. او بر این باور است که یک جامعه دینی، جامعه‌ای است که در آن افراد به مسئولیت‌های خود در قبال دیگران آگاه هستند و تلاش می‌کنند تا با اجرای اصول دینی، عدالت و انصاف را در جامعه برقرار کنند. این دیدگاه در کتاب "ترس و لرز" نیز به وضوح منعکس شده است، جایی که کیرکگور به اهمیت ایمان و اعتماد به خداوند در ایجاد یک جامعه همبسته و مسئولیت‌پذیر اشاره می‌کند (کیرکگور، ۱۹۸۳، ۴۷). این تحلیل نشان می‌دهد که از دیدگاه کیرکگور، دین می‌تواند تأثیرات عمیقی بر هویت اجتماعی افراد داشته باشد و به ایجاد یک جامعه متعهد و همبسته کمک کند.

۲. تطبیق دو دیدگاه

با توجه به بررسی نظرات فارابی و سورن کیرکگور، می‌توان به چندین نقطه اشتراک و افتراق در دیدگاه‌های آن‌ها در خصوص نقش دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی اشاره کرد.

۱-۲. تشابه‌ها

فارابی و کیرکگور هر دو بر این باورند که دین نقشی اساسی و بنیادین در شکل‌گیری هویت فردی دارد. فارابی معتقد است که دین به افراد یک سیستم یکپارچه از اعتقادات و ارزش‌ها ارائه می‌دهد که به کمک آن‌ها می‌توانند هویت خود را تعریف و تثبیت کنند. این ارزش‌ها شامل اصول اخلاقی، معنوی و اجتماعی است که به فرد کمک می‌کند تا یک هویت قوی و پایدار ایجاد کند. از سوی دیگر، کیرکگور نیز بر اهمیت تجربه شخصی و درونی دین در شکل‌گیری هویت فردی تأکید دارد و معتقد است که ایمان دینی به‌خصوص در قالب مسیحیت، عنصری بنیادین در شکل‌گیری هویت فردی است (کیرکگور، ۱۹۸۵، ۲۵).

≠ هر دو فیلسوف به نقش دین به‌عنوان یک راهنمای اخلاقی و معنوی برای افراد تأکید دارند. فارابی دین را به‌عنوان نهاد اجتماعی برای تربیت انسان‌های فضیلت‌مند می‌بیند و معتقد است که دین جلوه‌ای از حقیقت الهی و عقلانی است که می‌تواند به‌عنوان راهنما در زندگی انسانی عمل کند (والزر، ۱۹۶۲، ۱۸). کیرکگور نیز دین را مسیری برای یافتن معنای زندگی و انتخاب‌های فردی در مقابله با اضطراب‌های وجودی می‌داند و بر اهمیت ایمان دینی در هدایت فرد به سوی یک زندگی معنادار تأکید می‌کند (کیرکگور، ۱۹۸۳، ۴۷).

≠ فارابی و کیرکگور هر دو معتقدند که دین نقش مهمی در ایجاد وحدت و انسجام اجتماعی دارد. فارابی دین را به‌عنوان عامل انسجام اجتماعی و هدایت‌کننده جامعه به سوی کمال می‌بیند و بر اهمیت ارتباط فرد با جامعه دینی تأکید می‌کند (فارابی، ۱۹۸۵، ۶۷). کیرکگور نیز معتقد است که دین، پیوندهای اجتماعی را تقویت می‌کند و به ایجاد حس مشترک از هویت و هدف در میان اعضای جامعه کمک می‌کند (کیرکگور، ۱۹۹۵، ۳۵).

≠ هر دو فیلسوف بر نقش آموزش‌ها و تربیت دینی در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی تأکید دارند. فارابی معتقد است که دین از طریق آموزش‌ها و رویه‌های دینی به فرد کمک می‌کند تا ارزش‌ها و اعتقادات خود را به خوبی درک و پذیرفته کند

(فارابی، ۱۳۸۶، ۴۵-۵۷). کیرکگور نیز بر این باور است که تجربه دینی فردی می‌تواند به شکل‌گیری هویت منحصر به فردی منجر شود (کیرکگور، ۱۹۹۲، ۵۴).

فارابی و کیرکگور هر دو به اهمیت دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی تأکید دارند، اما رویکردها و تحلیل‌های آن‌ها در این زمینه تفاوت‌های چشمگیری دارد.

۲-۲. تفاوت‌ها

≠ فارابی به دین به عنوان یک نهاد اجتماعی نگاه می‌کند که وظیفه اصلی آن ایجاد انسجام و وحدت در جامعه است. او معتقد است که دین می‌تواند به عنوان عامل وحدت‌بخش عمل کند و با استفاده از تعالیم دینی، جامعه را به سوی کمال و مدینه فاضله هدایت کند. از نظر فارابی، دین و عقل مکمل یکدیگر هستند و دین می‌تواند به تحقق جامعه‌ای فضیلت‌مند کمک کند (فارابی، ۱۳۸۶، ۴۵-۵۷). در مقابل، کیرکگور بر تجربه شخصی و درونی دین تأکید دارد و دین را بیشتر به عنوان امری وجودی و فردی می‌بیند. او معتقد است که دین، به‌ویژه مسیحیت، عنصری بنیادین در شکل‌گیری هویت فردی است و بر تجربه‌های دینی فردی و اضطراب‌های وجودی تمرکز دارد. از دیدگاه کیرکگور، دین باید به عنوان یک چالش فردی مورد پذیرش قرار گیرد و هر شخص باید به‌طور شخصی با آن مواجه شود (کیرکگور، ۱۹۹۲، ۵۴).

≠ فارابی بر اهمیت رهبران دینی و فلسفی تأکید دارد و معتقد است که این رهبران با استفاده از آموزه‌های دینی و فلسفی می‌توانند جامعه را به سوی کمال هدایت کنند. او به مفهوم فیلسوف-پادشاه اشاره می‌کند و بر نقش این رهبران در تحقق مدینه فاضله تأکید دارد (فارابی، ۱۳۸۶، ۶۷-۷۹). در حالی که کیرکگور بر تجربه فردی تأکید دارد و کمتر به نقش رهبران دینی اشاره می‌کند. او معتقد است که هر فرد باید به صورت شخصی و بدون واسطه با دین و خداوند ارتباط برقرار کند و این ارتباط باید بر پایه ایمان و اعتماد شخصی باشد (کیرکگور، ۱۹۹۵، ۳۵).

≠ فارابی معتقد است که دین می‌تواند به عنوان منبع اصلی اخلاق و فضیلت در جامعه عمل کند. او دین را به‌عنوان راهنمای اخلاقی جامعه می‌بیند که با استفاده از تعالیم دینی می‌توان رفتارهای اخلاقی را تقویت کرد و جامعه را به سوی کمال هدایت نمود (والزر، ۱۹۶۲، ۳۰). کیرکگور بر این باور است که دین، به‌ویژه مسیحیت، می‌تواند به فرد کمک کند تا با اضطراب‌های وجودی و مشکلات شخصی خود مواجه شود و از این طریق به یک هویت معنادار دست یابد. او دین را به‌عنوان ابزاری برای هدایت فرد به سوی زندگی معنادار و پر از امید می‌بیند.

نتیجه‌گیری

باتوجه به آنچه که به اجمال درباره تفاوت و تشابه دیدگاه دو متفکر دیدیم بررسی نظرات فارابی و سورن کیرکگور درباره نقش دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی نشان می‌دهد که هر دو فیلسوف بر اهمیت دین در این فرآیند تأکید دارند، اما رویکردها و تحلیل‌های آن‌ها تفاوت‌های قابل توجهی دارد. بررسی و تحلیل نظرات فارابی و سورن کیرکگور درباره نقش دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی نشان داد که هر دو فیلسوف به اهمیت بنیادین دین در این فرآیند تأکید دارند، اما رویکردها و تحلیل‌های آن‌ها تفاوت‌های قابل توجهی دارد. فارابی، به‌عنوان یک فیلسوف اسلامی، دین را به‌عنوان نهاد اجتماعی و عامل انسجام و وحدت در جامعه می‌بیند. او معتقد است که دین می‌تواند به تربیت انسان‌های فضیلت‌مند کمک کند و نقش مهمی در ایجاد مدینه فاضله و

هدایت جامعه به سوی کمال ایفا کند. در مقابل، کیرکگور به تجربه فردی و درونی دین تأکید دارد و دین را مسیری برای یافتن معنای زندگی و مواجهه با اضطراب‌های وجودی می‌داند. فارابی دیدگاه‌های خود را بر اساس تلفیق عقل و وحی بنا نهاده و به نقش رهبران دینی و فلسفی در هدایت جامعه تأکید دارد. او دین را عاملی برای تربیت اخلاقی و اجتماعی افراد می‌بیند و معتقد است که آموزه‌های دینی می‌توانند به تقویت اخلاق و فضائل در جامعه کمک کنند. این دیدگاه‌ها تأثیرات عمیقی بر نظام‌های آموزشی و سیاسی اسلامی داشته و به ایجاد جوامع متخلق به اخلاق و فضیلت کمک کرده است. از سوی دیگر، کیرکگور با رویکردی اگزیستانسیالیستی، بر تجربه شخصی و فردی دین تأکید دارد. او معتقد است که دین می‌تواند به فرد کمک کند تا با چالش‌های وجودی خود مواجه شود و از طریق ایمان به یک هویت معنادار دست یابد. دیدگاه‌های او تأثیرات مهمی بر رویکردهای روان‌شناختی و اگزیستانسیالیستی داشته و به شکل‌گیری جنبش‌های فلسفی و دینی جدید کمک کرده است.

درنهایت، این مطالعه نشان می‌دهد که هر دو فیلسوف به اهمیت و تأثیر دین در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی اعتقاد دارند اما رویکردهای آن‌ها به این موضوع متفاوت است. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه‌های هر دو فیلسوف می‌تواند به درک جامع‌تر و عمیق‌تری از نقش دین در هویت انسانی کمک کند. در پایان جا دارد به پژوهشگران در حیطه مطالعات تطبیقی پیشنهاد کنیم که درباره نقش دیدگاه‌های متفکرانی مثل فارابی و کیرکگور درباره دین و ارتباط آن با هویت انسانی در بستر فرهنگ خودمان تحقیقات بیشتری صورت گیرد و مسائلی چون سلامت روانی و معنوی افراد و نقش رهبران دینی و فلسفی و نقش پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی در تکوین هویت انسانی چه فردی چه اجتماعی تمرکز بیشتری صورت گیرد.

منابع

- فارابی، ابونصر. (۱۳۸۶). *آراء اهل مدینه فاضله*، ترجمه جعفر آل‌یاسین، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اصغری، محمد. (۱۳۸۸). رابطه آشتی‌ناپذیر «عقل» و «ایمان» در اندیشه سورن کی‌یرکگور، *مجله حکمت و فلسفه*، ۵(۱۹)، ۱۰۳-۱۱۶.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۹). *تعلیم و تربیت در اسلام*، انتشارات صدرا.

References

- Asghari, M. (2009). The Irreconcilable Relationship Between “Reason” and “Faith” in øøren Kierkegaard’s Thought, *Wisdom and Philosophy Journal*, 5(19), 103–116. (in Persian)
- Evans, C. S. (2004). *Kierkegaard: Philosophical Fragments*, Oxford University Press.
- Farabi, A. N. (2007). *The Opinions of The People of The Virtuous City*, Trans J. Al-Yasin, Institute for Humanities and Cultural Studies. (in Persian)
- Kierkegaard, S. (1980). *The Concept of Anxiety*, Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1983). *Fear and Trembling*, Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1985). *Fear and Trembling*, Trans A. Hannay, Penguin Classics.
- Kierkegaard, S. (1992). *The Sickness unto Death*. Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1995). *Works of love*. Harper Perennial.
- Motahari, M. (1990). *Education and Training in Islam*, Sadra Publications.
- Stewart, J. (2003). *Kierkegaard’s Relations to Hegel Reconsidered (Modern European Philosophy)*. Cambridge University Press.
- Walzer, R. (1962). *Al-Farabi on the Perfect State*. Oxford University Press.